

MEYREM XAN Û TEMAYA HIZNÊ DI SÊ KILAMÊN WÊ DE (MIHEMEDO RONÎ, ÇEMÊ BIŞÊRÎKA ŞEWITÎ, BAVÊ KOROXLÎ)

Melihat ULUÇ

Beşa Ziman û Çanda Kurdî - Zanîngeha Mardin Artukluyê\Turkîya

PUXTE:

Dengbêj ku veguhêzerên hafizeya civakê ne hest û hîsên civakê, qewimîn, şahî û xembariyên civakê bi strankî ji nifşekê gihandine nifşeke din ku bi vê sedemê nifşên nû ji gencineya çanda xwe haydar bûne. Ji ber vê sedemê dengbêj di nav civakê de her tim xwedî qedr û qîmet bûn ku gelek caran pêşengiya civakê kirine. Meryem Xan jî yek ji wan dengbêjan e ku bi berhemên xwe pêşengiya civaka xwe kiriye. Bo vê sedemê di vê xebatê de bi taybetî derbarê sê kilamên Meryem Xanê (Mihemedo Ronî, Çemê Bişêrîka Şewitî û Bavê Koroxlî) de hatiye rawestîn da ku baş bê zanîn ku Meryem Xan di kilamên xwe de li ser kîjan mijar û kîjan temayê sekiniye. Bi vê xebatê Meryem Xan bi gelek hêlên xwe ve tê nasîn. Di vê xebatê de dê ev her sê kilamên Meryem Xanê li dor temaya hizinê hatine analîzkirin ku ev xebat ji destpêkek, du beş û encamekê pêk tê. Di destpêkê de behsa mijar, armanc, pirsgrîk, rêbaz û sînorê xebatê tê kirin. Di beşa yekem de behsa jiyana Meryem Xan tê kirin. Dengbêj Meryem Xan, jiyanekê çawa derbas kiriye û di seranserê jiyana xwe de rastî çi qewimînan hatiye di vê beşê de cî digirin. Beşa duyem ya xebatê li ser analîza kilamên Meryem Xanê ye. Berhemên Meryem Xanê li dor temaya hizinê hatine dahûrîn.

Peyvên Serekî: *Meyrem Xan, muzîk, kilam, serpêhatî, hizin, dengbêj*

PÊŞGOTIN:

Di vê xebatê de jiyana dilsoj û dramatîk ya dengbêja kurd ku di nava gel de weke “Siltana kurdan” tê binavkirin Meyrem Xanê û arasteyî vê di kilamên wê yên bi navê Mihemedo Ronî, Çemê Bişêrîka Şewitî û Bavê Koroxlî de temaya hiznê cî girtiye.

Meyrem Xan her çiqas di nav gelê xwe de bi nav û deng be û weke “Siltana kurdan” hatibe binavkirin jî derbarê jiyana wê de çavkaniyên nivîskî pir kêman in. Li gorî lêkolîna ku hatiye kirin bi taybetî li welatê wê derbarê wê de ji bilî hin nivîsên kovaran û gotaran xebateke berfireh ku îro weke çavkaniyekê bê bikaranîn em rastî wê nehatin.

Ji ber ku Meyrem Xanê bi malbata xwe re piştî Şerê Cîhanê yê Yekem (1914) ji welatê xwe, ji Şirnexê koçî Rojava kiriye û êdî venegeriyaye welatê xwe, pêzanînen li ser wê ne zêde ne. Ango di temenê pir biçûk de li gorî çavkaniyan di 10 saliya xwe de ji welatê xwe koç kiriye.

Li gundê wê (Dêrgul) ku hema hema di hemû çavkaniyan de ev gund derbas dibe ji malbata wê û ji xizmên wê tu kes nemane, li gorî agahiyên ku me ji gundiye wê (Dûrsin Dêrgul) bi dest xistin xizmên wê koçî Ewrûpayê kirine û li wira dijîn. Lê, li kîjan welatê Ewrûpayê ne derbarê wê de me agahî bi dest nexistin.

Mebesta vê xebatê ji jiyana Meyrem Xanê zêdetir di her sê kilamên ku hatine hilbijartin temaya hiznê ye. Ji ber ku Meyrem Xan xwedî jiyaneke bi derd û kul e, ev kesera wê bandor li ser dengê wê û berhemên ku bi deng xistine jî kirine. Ev xebat jî dê nişan bide ka di kilamên wê bi xwe de û di kilamên ku bi deng xistine 'hizn' çawa û çiqas cî girtiye.

Wekî din di vê lêkolînê de, dê bê dîtin ku di tradîsyona dengbêjiyê de Meyrem Xanê cihekî çawa digire û bi deng û awaza xwe regekî çawa daye muzîka Kurdî

DESTPÊK:

Meyrem Xan, di tradîsyona dengbêjiya kurdî de cihekî girîng digire. Meyrem Xan, weke dengbêj Reso, Şakiro, Mihemed Arîf Cîzrawî, Hesên Cîzrawî û Nesrîn Şêrwan ji bo hunera kurdî kedek mezin daye. Bi berhevkerinên kilamên kurdî ji bo radyoya Bexdayê hişt ku îro nîfşên nû hay ji çand û kelepura xwe hebin. Bi sewt û awaza xwe wê jî weke gelek dengbêjan navê xwe li dîrokê nivîsî.

Her dengbêjek şêwazekî wî / wê heye. Meyrem Xanê jî bi şêwaza xwe û cureyên kilamên xwe ji dengbêjên din vediqete. Lê di bingeha hemû kilamên dengbêjiyê de em rastî realîteyên civaka kurd tînin. Dengbêjan evînen ku hatine jiyin, koçberî, şer, mirin, bûyerên dîrokî, bûyerên civakî û hwd. kirine kilam û ji bo nîfşên nû ev kilam bûne weke belgeyên dîrokî.

Dengbêj tiştên bihîstine, dîtine yan jî bûne şahid bi kilamên xwe ew gihandine heta roja îro. Dema em li kilamên Meyrem Xanê dinerin evînen ku li ser erdnîgariya vî welatî deng vedane ku weke kilama "Çemê Bişêrîka Şewitî" û yên din, bûyerên dîrokî weke "Bavê Koroxlî", "Bişarê çeto", evîna xwe weke kilama "Mihemedo Ronî", li ser tenêti, xerîbî, koçberî û hwd. gelek qewimîn ji xwe re kiriye mijara kilaman yan jî kilamên bi vî rengî ji xwe re hilbijartiye û strandiye.

Taybetmendiyeke din ya Meyrem Xanê ew hizna li ser dengê wê ye. Dikare bê gotin ku hemû kilamên xwe bi dengekî hizn dibêje. Ev jî li gorî baweriya me ew bûyerên ku hatine serê wê karîgerî li ser dengê wê jî kiriye. Ji xwe temaya kilamên wê bêtir hizn e. Di vir de hewce dike ku pênasaya têgeha "hizn"ê bê kirin.

Hizn, ji aliyê naveroka xwe ve têgeheke gelekî berfireh e. Her tiştê ku ji aliyê hestî yan jî hîsî mirov pê biêşe ew hizn e. Mînak; xerîbî, dûrketin, tenêti, mişextîbûn, koçkirin, mirin, windabûn, jihevqetîna du hezkirîyan û wekî din em dikarin vê listeyê dirêj bikin. Ango ev hemû qewimîn dema pêk tînin hesta hiznê derdikeve holê. Hizn; xemgînî, xembarî ye.

Dema meriv li naveroka stranên kurdî dinere tê dîtin ku temaya hiznê, temayeke herî xurt e. Lewre, kilamên kurdî gelekê wan di bingeha xwe de zêmar in û piraniya wan ji aliyê jinê ve hatine afirandin. Folklorîst Rohat Alakom jî weke afirînerê kilamên hiznê jinê nişan dide. Piraniya stranên xerîbiyê ji devê jinan derketine û li ser hezkiriyê wan in ku li xerîbiyê mane (Alakom, 2009: 9). Di vir de em ê li ser têgehên 'xerîbî, koçkirin'ê bisekinin ku li jor me gotibû ew jî di bin sîwanka temaya hiznê de ne. Xerîbî cihê biyanî ye ku bi tu awayî tu xwe aîde wira nabîne. Civaknas Elî Şerîatî dibêje, koçkirin ne tiştekî biçûk e. Koçkirin ew tişt e ku tu têkiliya xwe ji her tiştî qut dike. Koçber welatekî serbixwe ye (Şerîatî, 1998: 38-54).

Belê, koçkirin ne tenê dûrketina ji welêt e, dûrketina ji zimanê xwe, ji nîrxên xwe, ji erf û adetên xwe, çanda xwe, ji hezkiriyên xwe û bêhna welatê xwe ye. Dûrketina

ji welêt yan jî yan hezkiryan her tim bûye mijara kilamên dengbêjiyê. Êdî ev bûye birîna dengbêjan.

Di kilamên Meyrem Xanê de bêtir evîn û jihevduketina hezkiryan derdikeve pêş. Mînak, di kilama Mihemedo Ronî de jihevqetîn û dûrketina xwe û hezkiriyê xwe Mihemedo aniye ser zimên.

Meyrem Xan, hem kilamên mîrxasî, folklorî, dîrokî straye. Lê em dikarin bêjin ku Meyrem Xanê ji xwe re bêtir kilamên bengîtiyê û evîna welêt hîlbijartîye. Lewre, mijara piraniya kilamên wê evîn e û xwezaya welêt e. Her kilameke wê di koka xwe de çîrokek dûr û dirêj e (Dêreşî, 1998: 62).

Seîd Dêreşî, destnîşan dike ku evîna evîndarên kurda herdem bi encamek û dumahiye kovanî û trajedî derbas bûye (Dêreşî, 1998: 63). Ji bo vê yekê me jî xwest kilamên Meyrem Xanê ji aliyê hiznê ve analîz bikin.

1. MEYREM XAN Û BERHEMÊN WÊ

Derbarê jiyana Meyrem Xanê de her çiqas çavkaniyên berfireh kêmbin, pêzanîna heya jî ji hev cuda ne. Di serî de derbarê cihê ku Meyrem Xanê lê ji dayik bûye û neseba wê de çavkaniyên cur be cur derdikevin pêş.

Li gorî ku Mela Hesên Xoşnaw û Cengî Celal Mela Hesên, ji Ebû Yûsiv Seîd vediguhêzin, hunermend Meyrem Xan xelkê Cizîrê ye, li gundê Dêrgulê ji dayik bûye, bi ser qezaya Bêrtiyê ve ye (Xoşnaw & Hesên, 2006: 20).

Xoşnaw û Celal Mela Hesên, ji Ebû Yûsiv Seîd zanyariyeke bi vî rengî jî vediguhêzin: "Hunermend Meyrem Xan xelkê Cizîra Botan e, sala 1904an li gundê bi ser bajarê Nîsêbînê ve ji dayik bûye. Her wiha ji Êlên Fileh e (Xoşnaw & Hesên, 2006: 20).

Lêkolîner û nivîskar Kakşar Oremar ev îdiya ku hunermend Meyrem Xan fileh e, red dike û dibêje:

"Malbata Meyrem Xanê di wê sala ku fermana Ermenyan hatiye diyarkirin, ji Dergolê ber bi başûrê rojavayê Kurdistanê çûne. Ji bo wê jî hinek kes dibêjin Meryem Xan Ermenî yan jî Asûrî ye. Lê heta niha li ser vê hindê, lêkolînek baş nehatiye kirin û tu goman tê de nîne ku tiştekî ne rast e. Çimkî ji paşnav an jî ya rastir navê bavê wê Mihemed kurê Ehmed e, êşkere dibe ku ew kurd û bi ola xwe jî misilman e. Rewşa jiyana kurdan li wê para Kurdistanê ya di bin destê Komara Tirkîyê de, berê gelek kurdan ber bi rojavayê Kurdistanê dide û wan dişîne wira. Her wiha tê gotin ku bav û birayên Meryem Xanê ji ber helwesta xwe ya li dijî Osmanîyan û hevkarî nekirina wan ya di qirkirina Ermenî û Asûriyan de, ji rûyê neçariyê ji cihwarê jiyana xwe, koç dikin. Malbata wan li Qamişlo bi cih dibe (Oremar, 2015).

Zanyariyeke din ku Xoşnaw ji Kemal Raûf Mihemed neqil dike wiha ye: "Meyrem Xan keçê Mihemed e. Xelkê Cizîra Botan e. Li gundê Dêrgulê di sala 1904an de ji dayik bûye, bi ser qezaya Bêrtiyê, li Kurdistana Bakur e" (Xoşnaw & Hesên, 2006: 20).

Bi giştî xuya dibe, li ser cihê ku Meyrem Xanê lê ji dayik bûye îdfayên ji hev cuda hene lê, li gorî gelek çavkaniyan tê dîtin ku Meyrem Xan ji herêma Botan e û li gundê Dêrgulê hatiye dinê.

Çavkanî nîşan didin ku navê bavê Meyrem Xanê Mihemedê Botî ye. Li ser diya Meyrem Xanê û eşîra wê hin zanyariyên bi vî rengî di jêderkan de cî digirin. Celal Mele Hesên van pêzanînan ji Mela Ubeyd Hecî Seîd vediguhêze: "Meyrem Xan Herkî ye ji şaxa Simayil e. Ji binemalê mala Reşe navê wê Meyrem Mîkaîl Mîkaîl e, navê dayika wê Mereze ye" (Xoşnaw & Hesên, 2006: 22).

Lêkolîner Zeyneb Yaş di pirtûka xwe de li ser cihê ku Meyrem Xanê lê bûye van pêzanînan destnîşan dike:

“Devera ku gundê Dêrgulê lê ye ji aliyê; devok, folklor, kultur û kelepûra xwe ve, ku heta vê gavê jî deverê weke gencîneya folklorî tê dîtin, xwedî taybetiyeke resen û cuda ye. Bi giştî ji xelkê vê deverê re Goyî tê gotin. Gundê Dêrgulê niha jî ku nêzîkî 800 malî tê de ye, bi giştî ji eşîra Batûyan in û koçer in. Di nav devera Goyan de gelek gundên ji eşîra Herkiyan jî hene û li gor pêzanînen heyî gava ku malbata Meyrem Xanê ji ber qeyrana sala 1915an derbeder bûne, wê demê Meyrem Xan hîn zarok bû û li nav mala Eliyê Remo (Serokê eşîra Herkiyên gundê Çêlikê (Gundekî Kerboran a navçeya Mêrdînê ye) hêwiriye û li nav mala wan xebitiye, ji ber wê çendê jî hatiye gotin ku ew ji eşîra Herkiyan e” (Yaş, 2015: 121).

Li ser zarokatiya hunermend Meyrem Xanê tê gotin ku bi nexweşiya keçeliyê (gurîbûn) ketiye. Xoşnaw û Hesên derbarê vê mijarê de van pêzanînan par ve dikin:

“Meyrem Xan wexta zaro bû tûşî keçeliyê bû. Ev derd li Kurdistanê her wiha li welatê ecem, rûm û welatê ereb belav bûbû. Ji ber ku di wê serdemê de doktor û derman tune bûn, her wiha girîngî nedidan paqijiyê û sabûn tune bûn. Meyrem Xan her dem serê xwe bi laçikê girêdida” (Xoşnaw & Hesên, 2006: 17).

Jêderk nîşan didin ku Meyrem Xan hêj deh salî bû bi malbata xwe re ji welatê xwe koçî Qamişloyê dikin. Êdî ji bo Meyrem Xanê kul û hesreta welêt û salên hiznê destpê dikin.

Piştî ku Meyrem Xan diçe Şamê li wê derê malbata Bedirxaniyan nas dike û tê îdîakirin ku Meyrem Xan bi kurekî malbata Bedirxaniyan re zewiciye. Lêkolîner û nivîskar Kakşar Oremar derbarê têkiliya Meyrem Xanê û mala Bedirxaniyan de hin agahiyên bi vî rengî dest nîşan dike:

“Meyrem Xan li wir bi xortekî malbata Bedirxaniyên navdar re dizewice. Min pir pirs kir ku navê wî xortê Kurd bi dest bixim, lê me kesek ji malbata Bedirxaniyan ne li Ewropa û ne jî li Kurdistanê peyda nekir ku navê wî bizanibin. Lê hinek kes dibêjin navê wî xortî Mihemed bûye û pişt re Meryem Xanê strana “Mihemedo Ronî” li ser wî gotiye. Tu jêder jî behsa vê xala girîng di jiyana Meryem Xanê de nakin ka ew çawa û kengî bi xortê malbata Bedirxanî re zewiciye an jî sedemên cudabûna wan çi ne!... Heta rewşenbîrên mîna Celadet û xanima wî Emîre Rewşen Bedirxan jî di tu nivîsên xwe de behsa vê hunermendê nakin. Lê li rojavayê Kurdistanê, Meryem Xanê çûn-hatina mala rewşenbîr û kurdperwerê mezin (Mîr Celadet Bedirxan) kiriye. Wê bi dengê xwe yê bi şewat di hizûra Emîre Rewşen Bedirxanê straye. Li vir xuya dibe ku destpêka naskirina wê bi xortê malbata Bedirxanî û zewaca wan li mala Celadet Bedirxan, dest pê kiriye. “Xan” jî piştî zewaca bi malbata Bedirxanî re dibe paşnavê wê yê hunerî (Oremar, 2015).

Lê belê, her çi qas îro derbarê Meyrem Xanê de zanyariyek wiha hebe jî di hevpeyvîna ku lêkolîner Zeynep Yaş bi keça Celadet Bedirxan, Sînem Bedirxanê re kiriye ev pêzanînan tenê redkirin:

“Tê gotin ku ew di temenekî biçûk de çûye Şamê û demekê li wir maye. Li Şamê karê stranbêjiyê kiriye, li wê derê xortek bi navê Mihemed ku ji binemala Bedirxaniyan bûye nas kiriye û ji hev hez kirine, lê dema wê xwestiye ku ew karê dengbêjiyê bike ev hezjêkirina wan neçûye serî û ji hev qetiyane, wê kilama xwe ya bi navê “Mihemedo Ronî” li ser vê xoşewistiyê gotiye. Min ji bo piştraskirina vê pêzanîne jî keça Celadet Elî

Bedirxan , Sînemxan Bedirxan pirsî ku ev pêzanîn rast e, lê wê got ku tu carî meseleyek wisa li nav malbata me, bi kesek ji malbata me re çênebûye” (Yaş, 2015: 121-122).

Tiştê balkêş ew e ku di kovarên weke Hawar û pirtûk û nivîsên ku malbata Bedirxaniyan weşandine li ser huner û jiyana Meyrem Xanê tiştek nehatiye nivîsîn. Kovara Hawarê tevî ku gelek karê berhevkirinê kiriye jî em rastî kilamek Meyrem Xanê nayên.

Her çiqas li ser jihevqetîna Meyrem Xanê û hevserê wê agahiyên teqez û rasteqîn di çavkaniyan de peyda nebin jî di kilama “Mihemedo Ronî” ku di yare Meyrem Xanê avêtiye ser hezkiriyê xwe hin tişt zelal dibin. Di beşa analîza kilaman de li ser çîroka kilamê bi berfirehî dê bê rawestîn.

Meyrem Xan evîndara dengbêjiyê bû. Lewre di zarokatiya xwe de di dîwanên dengbêjan de ev huner nas kiribû û pir jê hez kiribû. Bi tabîra wê êdî bê kilam nikaribû bijiya. Li gorî îdîayan Meyrem Xan û zilamê xwe ji bo stranbêjiya wê hev du berdane. Meyrem Xan didulî dimîne lê, evîna dengbêjiyê zora evîna Mihemedê wê dibe. Tê gotin ku Meyrem Xan ji zilamê xwe re gotiye, bêyî kilaman nikarim bijîm. Di xwîna min de huner û stran hene. Heke kilaman nebêjim ez ê bimirim (Ekmek ve Gül, 2017).

Hevserê wê dibêje, em malbateke mezin in. Ji malbata me jinek nikare kilaman bêje (Ayaz, 2010). Vê daxwaza wê qebûl nake û ji hev diqetin. Tê texmîn kirin ku Meyrem Xan wê demê 20 salî bû. Helbet ev biryar ji bo wê biryareke gelek zor û zahmet bû.

Malbata Bedirxaniyan di civaka kurd de weke malbateke rewşenbîr û pêşengên xebatên kurdî tîn naskirin. Hem rojnameya ewil (Kurdistan) hem kovar (Hawar-Ronahî) û gelek pirtûk malbata Bedirxaniyan derxistibûn. Lê belê, heke ev pêzanîna li ser Meyrem Xan û malbata Bedirxaniyan rast be tê dîtin ku vê malbata rewşenbîr jî xwe ji hin kevneşopî û tesîra civaka pederşahiye xilas nekirîye.

Meyrem Xan, êdî ji Qamişloyê dê biçe Bexdayê. Wê demê dibîhise ku îngilîz li Bexdayê kilam û stranên kurdî, farisî, ermenîkî û erebî berhev dikin û qewanan (plak) saz dikin. Ev ji bo Meyrem Xanê dibe firsendek. Ji xwe xewn û xeyala Meyrem Xanê ew bû ku dengê xwe qeyd bike û jiyana xwe bi muzîkê dewam bike. Bi van gotinan vê xwestek û xeyala xwe nîşan dide. Dibêje, ez ê biçim Bexdayê dengê xwe qeyd bikim, pişt re dimirim jî bila bimirim (Nado, 2011: 7).

Lê bele, Meyrem Xan di sala 1924an de pêşî berê xwe dide Zaxoyê. Li gorî îdîayan li vira 12 salan li mala Yûsiv Şemêdîn Axa dimîne. Sedema mayîna wê ya li vira nayê zanîn. Êdî ji vira ji bo ku dengê xwe qeyd bike diçe Bexdayê mala dotmama xwe Elmas Xanê. Li vê derê gelek dengbêjên weke Mihemed Arîf Cizrawî, Nesrîn Şêrwan, Hesên Cizrawî, Elî Merdan û Seîd Axayê Cizirî nas dike.

Mala Elmas Xanê ne ji maleke rêzê bû, maleke weke dibistanê bû. Wê demê hunermend, siyasatmedar û rewşenbîr li mala wê dicivayan. Ev ji bo Meyrem Xanê ku hunera xwe îcra bike şensek bû. Meyrem Xan êdî di dîwanên ku li vira dihat damezrandin kilamên xwe digotin. Rojekê dîsa dema ku ev civat li wir e Meyrem Xan Kilamekê distrê, her kes heyrana dengê wê dibe û ji wê rojê pê ve êdî Meyrem Xan di dîwan û şevbêrkan de her gav li pêş rûdinê, ji huzunbarî, xembariya xwe kilaman distrê (Nado, 2011: 8).

Meyrem Xan bi kompaniyên îngîlîzî mîna Beyzafon, Ebol-Kelp û Ûdyonê re xebatên xwe didomîne. Li gorî çavkaniyan yekemîn jin e ku bi zaravayê kurmançî sêlik (plak) derxistiye.

Di sala 1939an de radyoya Bexdayê dest bi weşanê dike û ji bo ku hunermendên kadroyî bigire di sala 1944an de pêşbaziyeke li dar dixe. Gelek dengbêj beşdarî vê pêşbaziye dibin lê, yekemîna vê pêşbaziye Meyrem Xan e. Êdî weke hunermendeke kadroyî di radyoya Bexdayê de dixebite. Tê gotin ku Meyrem Xanê di jiyana xwe ya hunerê de nêzî 200 kilam strane. Niha li ber destên me 44 kilamên wê hene.

Meyrem Xan li radyoyê gelek kilam berhev kirine. Ji bo çand û kelepura kurdî heta ji dest hatiye xebitiye. Ji xwe ev berhemên li ber destê me jî nîşana vê xebata wê ye. Meyrem Xan jineke girêdayî çanda xwe bû. Rojnameya Gazete Karınca ji dengbêj Mihemed Arîf Cizîrî van agahiyan vediguhêze:

“Mihemed Arîf Cîzrawîyê ku Meyrem Xan ji nêz ve nas dikir di hevpeyvînek ku ji radyoya Bexdayê re kiribû wiha digot: “ Kincên Meyrem Xanê modern bûn. Lê ruhê wê, jiyana wê, hunera wê bi kurdî bû. Girêdayî adetên kurdî bû. Dema kilam digotin ji dil digot û bedena wê bi kilaman tije dibû” (Gazete Karınca, 2017).

Hunermend Meyrem Xan piştî ku ji zîlamê xwe diqete û ji malbata xwe dûr dikeve xwe her tim tenê hîs dike. Jiyana wê di nav hiznê de derbas dibe. Bi nexweşiya gurçîkê dikeve û li gorî Mehmet Ayaz ev bûyer wiha rû daye:

“Ev kilambêja mezin di sala 1949an de li Bexdayê çû ser dilovaniya xwe. Derheqê mirina wê de dotmama wê Elmas Xan wiha dibêje:” Di sala 1949an de Meryem Xan bi nexweşiya gurçîkê dikeve. Li Bexdayê li nexweşxaneyê Mîr Îlyas raza. Emeliyat bû. Doktoran çare nedîtîn. Li nexweşxaneyê mir. Di wan salan de Meryem Xan gelekî xemgîn bû. Bi tenê bû. Nedixwest tu kes werin cem wê. Doktorê wê jê re digot vê hiznê ji ser xwe bavêje, kêfxweş bibe. Lê belê wê her tim dixwest tenê be. Li nexweşxaneyê jî dixwest tenê be. Rojekê bi doktorê xwe yê Cihû dikeve nîqaşê. Şelmaqekê li Meyrem Xan dixe, Dirûnên emeliyata Meryem Xanê vedibin, xwîna wê diçe û dimire” (Ayaz, 2010).

Meyrem Xan, li Bexdayê wefat dike û li wira tê definkirin. Nivîskar Ayaz wiha behsa definkirina Meyrem Xanê dike:

“Meyrem Xan, li Bexdayê bi merasîmek mezin li goristana Şêx Maarûf tê definkirin. Ji hunermendan M. Arîf Cizrawî, Nesrîn Şêrwan, Hesên Cizîrî, Elmas Xan, Elî Merdan, mamoste Bakozî, Fewziye Mihemed, xebatkarên radyoya Bexdayê û nava gel jî gelek kes beşdarî merasîmê bûn” (Ayaz, 2010).

Meyrem Xan, jiyaneke bi keser jiyaye. Di 45 saliya xwe de ango di temenekî ciwan de wefat kiriye. Êdî bedena wê ev derd û kul ranekiriye bi nexweşiyê ketiye. Ev hizna ku Meyrem Xanê kişandiye bandor li ser dengê wê jî kiriye. Kilamên xwe bi dengêkî hizin dibêje. Heta dema kilamên rîtmîk jî dibêje ev hizin tê hîskirin (Ayaz, 2010).

Meyrem Xan, du cure kilam gotine. Beste û lawik. Beste û lawikên wê li ser jiyana koçerî, xoşewîstî, evîndarî, şer û şûr, mîrxasî, xerîbî, tenêti û hestên neteweyî ne. Ji lawikên Meyrem Xanê ku niha li ber destan e çend mînak ev in; Bavê Koroxlî, Mihemedo Ronî, Wele Domam, Mihemed Selîm, Hesên Osman, Sêva Hecî Elî û hwd.

Di kilamgotinê de rêbazek aidê Meyrem Xanê heye. Ji xwe hiznek li ser dengê wê heye, ev li ber çavan e. Li gor zanista hunerê, tebeqa dengê wê “alto” ye. (Oremar,

2004: 9) Dengê Meyrem Xan dengekî nerm e. Dema kilaman dibêje bi dengekî nerm, hêdî û nizam dibêje.

Di kilamên wê de otantîzm, esalet heye, gewriya wê resen ya kurdî ye û di kilamên wê de dengê jinên bindest heye. Qirika wê paqij e. Zimanê wê zelal û xweş e. Ji her tiştî girîngtir di dengê wê de hizin û hesretek heye. Di kilameke rîtmîk de jî ev hizin tê hîskirin (Gündem Kadın, 2004).

Taybetmendiyek din ya Meyrem Xanê ew e ku di kilamgotinê de amûrên mûzîkê yên weke kanûn û keman û wekî din bi kar aniyê. Lê dengbêjên Serhedê kilamên xwe bêtir amûrên mûzîkê dibêjin. Mînak; Şakiro, Reso, Evdalê Zeynikê tu car amûrên mûzîkê bi kar neanîne. Ev jî cudatiyeke di navbera dengbêjiya Serhedê û Botan de ye.

Ji besteyên Meyrem Xanê ku niha ji aliyê gel ve tên guhdarîkirin çend mînak jî ev in: Heyla Li Min Xerîbê, Gulê Wey Nar, Lê Weso, Qumrîkê, Girê Sîra, Hay Berde, Mêremê û hwd.

2. TEMAYA HIZNÊ DI SÊ KILAMÊN MEYREM XANÊ DE (MIHEMEDO RONÎ, ÇEMÊ BIŞÊRÎKA ŞEWITÎ, BAVÊ KOROXLÎ)

Meyrem Xan dengbêjeke deng bi hizin e. Sedem ew e ku Meyrem Xan di jiyana xwe de rastî gelek bûyerên kambaxî hatiye.

Di temenekî biçûk de koçkirina wê ya ji welatê wê, jihevqetîna wê û hevserê wê, dûrketina wê ji malbata wê û tînetiya wê bûn sedema diltênibûna wê.

Ji bo vê yekê di her kilameke Meyrem Xanê de ew kesera ku kişandiye tê hîskirin. Ev her sê kilamên li jêrê ku hatine hilbijartin wê ji aliyê temaya hizinê ve bîna analîzkirin.

2.1. Mihemedo Ronî

Ev kilam ji aliyê cureyê xwe ve kilameke evînî ye û bi hizin e. Temaya wê jihevqetîna e. Hunermend Meyrem Xan ev kilam avêtîye ser hezkiriyê xwe Mihemedo Ronî. Li gorî jêderkan Meyrem Xan bi xwe ev kilam nivîsiye.

Tê gotin ku ev kilam 81 sal berê di sala 1937an de hatiye nivîsîn. Piştî ku Meyrem Xan û zîlamê wê ji ber stranbêjiya wê hev du berdidin, Meyrem Xanê bi dert û keser vê kilamê davêje ser hevserê xwe. Di çavkaniyên li ser jiyana Meyrem Xanê de derbarê vê kilamê de tenê em gihîştin van agahiyan. Lê, ji gotinên kilamê em digihêjin hin kitkityên vê rastiyê.

Ji ber ku di kilamê de teqez nayê zanîn ka Mihemedo Ronî hevserê Meyrem Xanê ye, me jî weke hezkiriyê wê şîrove kir.

“De loy loy loy loy loy loy loy loy

Ax de loy loy loy loy

Ax de loy loy loy loy de loy loy Mihemedo Ronî loy loy ax ax

De loy loy Mihemedo Ronî mi çi got û tu xeyidî

De giyyayê mîrga mi û Mihemedê mi seridî

De heçî navbeyna min û Mihemedê min de fesadîkî bikê

De heke mîr bê rebî nezewice

De heke jin bê rebî newelide

De heke keç be rebî bi ciwanîka xwe şa nebî

Ax de loy loy loy loy loy loy loy loy loy de loy loy Mihemedo Ronî loy loy ax...

De loy loy Mihemedo Ronî

Ciwanîka Mihemedê min î çal e

Di her çar lingê wî bê nal û bê bizmar e

Wez ê bazinê destê xwe biskînim (ji hev qetandin)

De wez ê ciwanîka Mihemed derdûkê min nal û bizmar e

De wez ê pora serê xwe biquşînim

Wez ê ciwanîka(?) Mihemed derdûkê min sed sal e(?)

De wekî lawikê min çû û hate xerîbiyê

Da kesek nebêje çi kurekî bêfesa e

Loy loy loy loy loy loy loy loy loy loy

Ax de loy loy loy loy loy loy loy loy loy

De loy loy Mihemedo Ronî loy “

Ji gotinên kilamê xuya dibe ku rêveqetîna Meyrem Xanê û hezkiriyê wê bi gotina wê ji ber “fesadî”ya milet e. Xuyaye ku Meyrem Xan ji evîndarê xwe gelekî hez kiriye. Lê, rê li ber fesadiya gel negirtiye û gazinên xwe li Mihemedo Ronî dike. Dibêje min çi got ku tu ji min xeydî ye.

Di kilamên dengbêjiyê yên evîniyê de ‘fesad, fesadî’ ji bo ew kesên ku navbera hezkan, evîndaran xera dikin tê bikaranîn. Carinan ev dibe ‘xayîn felek’ jî. Heke yek bûbe sedema jihevqetîna evîndaran di kilamên dengbêjiyê de nifirên resen ku ji aliyê edebî ve gelekî xurt in tên kirin.

Meyrem Xan di vê kilama xwe de bi gotinên giran nifiran li wan kesên fesad dike ku bûne sedema jihevberdana wê û hezkiriyê wê. Di vir de tê xuyakirin ku dilê Meyrem Xanê ji bo veqetîna wê û hezkiriyê wê çiqas dişewite. Hemû jan û kesera dilê xwe di vê kilamê de verişandiye. Di kilamê de du têhegên folklorîk cî digirin. Yek ji van têgeha “porqusandin” e ku di çanda kurdî de nîşana karesatên mezin e. Ji bo jinê “porkurkirin, gulîbirîn” destnîşankirina êşa nav dilê wê ye. Bi taybetî di şînan de jinan li dij êşa miriyan porê xwe qusandine an guliyên xwe birîne.

Por ji bo jinê tiştê herî biqîmet e ku hem nîşana nasname û hem jî nîşana zayenda jinê ye. Por di heman demê de nîşana xweşikbûna jinê ye. Ji bo vê yekê dema jin porê xwe diqusînin hem xweşikbûna wê û hem jî zayenda wê ji holê radibe. Ji pirtûka Kilam û Jin a nivîskar Tekin Çiftçi derbarê têgeha “porkurkirin”ê de em dikarin van zanyariyan parve bikin:

“Di gelek stranên ku qala şer û pevçûnên mezin dikin de em li vê têgehê rast tên. Her wiha ji bilî gulîbirînê di gelek stranên de jina bêçare û reben ji xwe re “porkur, rûşê” dibêje. Dema ku em li stranên ku ev têgeh tê de derbas dibin dinihêrin, em bûyerên gelekî girîng dibînin. Her yek ji wan bi serê xwe trajedîyek e. Kîngê ku êşeke mezin çêbûye, yekî gelekî hêja hatiye kuştin, an jî tevkujiyek çêbûye, jinan porê xwe jêkiriye. Porkurkirin, destnîşankirina şewata nava dilê jinan e” (Çiftçi, 2014: 109).

Têgeha din ya folklorîk ku di kilamê de derbas dibe “nifir” e. Nifir di çanda devkî ya kurdî de cihekî girîng digirin. Dema kesek dikeve tengasiyê yan jî bêçare be demildest serî li nifiran didin. Çimkî kesê/a ku nifiran dike ji ber ku tu tişt ji dest nayê serî li vê rêyê didin. Di kilamên Kurdî de nifir cihekî mezin digirin. Helbet mêr jî nifiran

dikin lê belê dema em guhê xwe didin kilaman tê dîtî ku nifir bêtir ji aliye jinan ve tê kirin.

Çimkî di civaka kurd de ya ku gelekî rastî ta'de û zordestiyê tê jin e. Ji bo vê yekê jin nifiran weke çekekê bi kar tînin. Jin gelek caran ji ber ku nagihêje miradê xwe ya zewaca bi zorê yan jî weke qedera Meyrem Xanê ji ber fesadiya xelkê veqetîna ji hezkiriyê xwe wê mecbûrî nifiran dike.

Meyrem Xan, jana dilê xwe bi van nifirên ku dike nîşan dide. Ji bo keçeke ku çî meqsed û mirazê wê hebin dibêje bila di dilê wê de bimîne. Ji bo jinê jî dibêje rebî newelide. Ji bo jinê nebûna zarokan di civakê de weke kêmasiyekê tê dîtî û ew jin dibe ku bê berdand yan jî hewî were ser. Ev jî dibe sedem ku ew jin di nava civakê de bibe jineke belengaz û reben. Ji bo mêr jî em dikarin heman tiştî bêjin ku mêr dema nezewicin di civakê de dibin belengaz û di heman demê de bêzuriyet dibin. Zuriyeta wan çênabe. Ev jî ji bo wan kêmasiyeke mezin e, heta dikare bê gotin ku ew rewş ji mirinê jî xerabtir e ji bo wan. Meyrem Xan êşa dilê xwe bi vî awayî raxistiye ber çavan.

Meyrem Xan, ev kilam bi hunereke edebî nivîsiye. Di vê risteya "De giyayê mêrga li min û Mihemedê mi seridî" de ew gihayên ku di dawiya demsalê de hişk dibin û êdî diseridin şibandiye jihevqetîna xwe û hezkiriyê xwe. Di heman demê de gihayên ku diseridin êdî digihêje dawiya emrê xwe angû nêzî jihevqetîna yan jî mirinê ye.

Jihevqetandina bazinan jî dikare bi vî awayî bê şîrovekirin ku êdî vegera bihevrebûnê ne pêkan e. Êdî hemû hevî şikestine.

Motîva xerîbî, welatê xerîb, di gelek kilamên kurdî de cihekî mezin digire. Tiştê ku herî zêde mirov pê diêse. Di kilamê de Meyrem xan ji bo hezkiriyê xwe dibêje "de wekî çû û hate xerîbiyê". Angû dibêje de weke hezkiriyê min çûbe xerîbiyê. Lewre naxwaze bawer bike ku vegera hezkiriyê wê tune ye.

Di vira de Meyrem Xan, xerîbiyê ji xwe re weke teseliyekê dibîne. Xerîbî her çiqas dûrketina ji her tiştî be jî, lê her tim hevîya vegera kesê li xerîbiyê jî heye.

Wekî din ev baneşanên weke "ax, oy, ay, lê, loy loy" ku di kilamên Meyrem Xanê de gelekî derbas dibin, dikare weke nîşaneyên xemgînî, dertkişandin, dilşewatbûn angû weke hiznê bîr ravekirin.

2.2. Çemê Bişêrika Şewitî

Ev kilam li ser evîndariyê ye. Ji bo vê yeke cureya vê kilamê lîrik e. Temaya wê negihandin, bêrîkirin, bêmirazî, tenêti û hizna evînê ye. Kilameke herêma Xerzanî ye. Ev kilam ji devê jinekê hatiye girtin. Em dikarin weke lawîj jî bi nav bikin. Ji ber ku gotinên dilşewat ên jinê ne. Ev pîrek, derd, keder û kesera dilê xwe bi awayekî dilşewatî tîne zimên (Yıldız & Taşkın, 2018: 77). Di kilamê de keçik ji diya xwe re behsa bêrîkirina evîndarê xwe û êşa dilê xwe dike.

Kilam heta dawiya wê bi gazina ji çarenûsa xwe ya keçikê dewam dike. Hêjayî gotinê ye ku ew evîna keça koçer Nafya, evîneke platonîk e. Çimkî haya Emînê Ehmed ji vê evînê tune ye û çênabe jî. Li jêr bi berfirehî dê analîza kilamê bê kirin.

Ji devê dengbêj Salihê Qubînî çîroka kilamê bi vî awayî ye:

"Lehengê vê kilamê Emînê Ehmed bi navekî xwe yî din Emînê Perîxanê ye. Di nav gel de weke 'Bavê Şikrî' jî tê nasîn. Emînê Ehmed ji gundê Kevirzo ye. Kevirzo gundekî Batmanê ye. piştî ku birayê wî Seîdê Ehmed tê kuştin jinbira xwe Wesîlayê li xwe mehr dike. Wesîla jineke jêhatî û mêr bû. Ji bo vê yekê mêrê ku bi Wesîlayê re

dizewicîn dibûn serokê eşîrê. Wesîlayê jî ji eşîra Remanê bû. Lehenga kilamê ku dengbêj ji devê wê kilamê dibêjin keçeke ji mihacirên Serhedê ye. Navê wê Nefya ye. Bi dergisî ye. Navê dergistiyê wê jî Tewfîq e. Keçika mihacir dilê wê dikeve Emînê Ehmed. Lê haya Emînê Ehmed ji vê eşqê tune ye û çênabe jî. Keçika mihacir rojekê radihêje zêrên xwe û diçe cem dengbêjê Êzîdî Elîkê Mamed. Ji Elîkê Mamed re dibêje dema ku ez çûm tê vê kilamê bêje. Ango vê kilamê dengbêj Elîkê Mamed dinivîse. Wexta ez 12-13 salî bûm dibe kû mezintir bûm jî min dengbêj Elîkê Mamed dît, wê demê pir extiyar bû” (Qubînî, 2018).

Der barê jiyana Emînê Ehmed de ku di dîrokê de cihekî girîng digire hin zanyariyên din bi vî awayî ne.

Emînê Perîxanê, di sala 1889an de li gundê Şikefta (Suçeken) ku girêdayî navenda Batmanê ye ji dayik bûye. Navê bavê wî Ehmed, navê diya wî Perîxan e. Diya wî li herêma me ji wan jinên mêr bû, ji ber vê sedemê bi navê diya xwe weke Emînê Perîxanê (Emînê Ehmed, Emînê Remanî) hatiye naskirin. Yekî esmer, dirêj, enîfireh, çavreş û birûreş bû. Ji melayê gundê xwe hînî qur’anê bûbû û bi dengê xurt dixwend. Xwendin-nivîsandin û zimanê tirkî li girtîgeha Diyarbekirê ku şeş mehan tê de mabû hîn bûbû. Mêrekî çavfireh bû. Di şerê bi rûsan de Emînê Ehmed li ser daxwaza hikûmeta osmanî bi eşîra xwe tevî artêşa Kazim Karabekir bû. Bi desteka eşîra wî artêşa rûsan têk diçe. Emînê Ehmed bi tawanbarkirina sûcekî di 9ê Avrêla 1933an de li Beşîriyê hat derdestkirin. Dema ji bo darizandinê ew ji Beşîriyê dibirin Garzanê (xerzan) di dema bêhdanê de ji aliye zabitekî ve bi çekê hat kuştin. Emînê Ehmed li Xerab Bajarî (Erzen) jiyana xwe ji dest da. Gora wî li goristana gundê Barisil (Çevrimova) ku bi ser Beşîriyê ve ye (Batman Sonsöz, 2016).

Temamê mêrên vê malbata mezin bi kuştinê çûne. Niha lawekî pîr ê Emînê Ehmed heye li heyatê. (Taşkın & Yıldız, 2018: 17)

“Lê lê yadê rebenê wez ê çûme çemê Bişêrîka şewitî
 Ax dayê rebenê wez daketim, oy gewra min tu yî lê ay ax
 Oy sebra min tu yî, lê de lê lê ax de lê lê ay ay ay ax
 Lê lê yadê rebenê, dibê xewka min tê vê sibê wez raketim way ax
 Lê lê wez ê çi qa nav heval û hogirê xwe da bilind firîm
 Ax dayê rebenê wez ê nizim bi erdê ketim
 Ay gewra min tu yî lê ay ay ax
 Oy sebra min tu yî lê de lê lê ax de lê lê
 Lê lê wez ê tobedara şêxê xwe me lo ax
 De wez ê ji navekî(?) bedew ez ê bejna lawikê xwe me
 ax ax de lê lê ax de lê lê, y ay ay ax
 Lê lê yadê rebenê keçikê digo wez koçer im ax
 Ax dayê rebenê penîr tînim, oy gewra min tu yî
 Lê ay ay ay ax ay sebra min tu yî lê
 De lê lê, ax de lê lê, ay ay ay ay
 Lê lê yadê rebenê wez ê kolan bi kolan vê sibê digerînim ax
 Lê lê wez ê çîqa çavê xwe digerînim nagerînim
 Ax wez ê bejna bilind li nav wa bajara nabînim ax gewra min tu yî lê
 Ay ay ay ax ax oy bermaliya min tu yî lê de lê lê
 Ax ax de lê lê, ay ay ay ax ax”

Ev kilam weke ku dengbêj Salihê Qubînî jî dibêje, ji devê keçeke mihacir hatiye girtin. Dengbêj ji devê keçikê bêçarebûna wê ya li hember eşqeke mezin ango qêrîna wê daye bihîştin. Keçik hemû derdê dilê xwe bi diya xwe re par ve dike. Xwe spartîye diya xwe. Bangî diya xwe dike ku diya wê jê re çareyekê bibîne.

Lewre, evîne zora wê biriye. Motîva “reben”ê ku keçik bi vî awayî bang li diya xwe dike, tê vê wateyê ku keçik tevî ku dizane tu tişt ji destê diya wê nayê jî dîsa jî xwe spartîye wê. Keseke reben; belengaz e, perişan e, tu tişt ji dest nayê. Lê, ji ber ku keçik pir dilşewat e û dizane ku tenê diya wê, wê fêhm dike hemû derdê xwe jê re dibêje.

Di kilamê de gotina “Bişêrîka şewitî” weke metaforekê hatiye bikaranîn. Ango, destnîşankirina ew cihê ku êdî jiyan lê ne pêkan e yan weke mecazî wêranbûn û xerabûna wî cihê ye. Çimkî, li gorî çîroka kilamê Emînê Ehmed li Bişêrîkê hatiye kuştin û veşartin. Êdî Bişêrîkê ji bo keça mihacir ne cihê jiyanê ye.

Di gelek kilam û zêmarên kurdî de ji bo bajarên ku qewimînên bi vî awayî dilşewat pêk hatine ev gotinên mecazî hatine bikaranîn. Di kilama bi navê “Ereba Min” ya Huseynê Farê de metaforek bi vî awayî hatiye bikaranîn “Berê mi daye sûra bedena Diyarbekira şewitî” (Meretowar, 2017: 86).

Di kilama “Rabe Rabe” ya Reso de jî ji bo Mûradê heman metafor hatiye bikaranîn. “Bihar e Mûrada şewitî lemeleme” (Beğik, 2018: 176).

Di zêmarek ji gundê Heremhedat yê Mêrdînê jî ji bo Diyarbekirê ev wateya mecazî hatiye bikaranîn. “Ez ê bi Carbekira (Diyarbekir) şewitî ketim, ne tu war e / bi ruyê germ e, bi şevê sar e.”

Wekî din em dikarin li ser motîva “koçer”ê bisekinin. Lehenga kilamê keçeke koçer e, li xerîbiyê ye. Yanê hem êşa evîne hem jî êşa xerîbiyê keçik xistiye hizneke mezin. Di bangkirina li diya xwe de tenêtiya wê, jarbûna wê û êşa welatê xerîbiyê tê xuyakirin. Keça koçer Nefya diya xwe her tim weke sebra dilê xwe dîtiye û ew kiriye şîrîka derdê xwe.

Ji kilamê xuyaye ku keça mihacir heta ji dest hatiye li dû evîna xwe çûye. Her çiqas çavên xwe digêrîne nagerîne, kolan bi kolan digêrîne jî bejna bilind ya hezkiriyê xwe nabîne.

Êdî keça koçer fêhm dike ku ev evîn naçe serî û ji hemû jiyanên xwe poşman dibe û tobe dike. Yanê ji kîjan aliyê vê em li vê rewşa keça koçer binerin xembariyek, hiznek xwe dide der.

Di reseniya çîrokê de her çiqas karakterên reel û berbiçav hebin jî di vê varyanta kilamê de navên lehengan nayên gotin, lê bi awayeki nerasterast hatine teswîrkirin.

2.3. Bavê Koroxlî

De hêê.. wez ê bi diyarî Mûşa şewitî ez ketim navî dara ax
De wez ê bi diyarî Mûşa şewitî diketim navî dara oy oy oy ax ax
De bejna bavê Koroxlî bejna wê şîkan û şabikan û çîtara ay ay ax
De têlxirefekî ji bavê Koroxlî re vê sibê û hatî çil hezara ay ay ay ax
Perîşanê bi sê denga li Perîşanê dikir gazî
Digo xwehekê pora serê min û te bi kur bê ay ay ax
Derbeka lê dane li bavê Koroxlî ay bi sê gula li biniya çiyayê birîndar e

Ay de bavo wey bavo wey bavo wey bavo oy oy oy ax ax
 De wax axao tu axa yî, tu gula mala Emer î
 Ay tu çira mala Temer î, tu berxê mala Xêlid î
 Tu serkanê peya yî, ay tu berdevkê dewleta Ali Osmanî
 Ax de bavo wey bavo wey bavo wey bavo oy oy oy ax ax
 De hê hê hê wez ê bi diyarî Mûşa şewitî diketim, navî bi genim e ay ay ax
 De hê hê.. wez ê bi diyarî Mûşa şewitî diketim navî bi genim e oy oy ax
 De dibê têlxirafekî ji bavê Koroxlî re vê sibê û hatî wez ê nizanîm çima, ax
 Perîşanê bi sê denga li Perîxanê dikir gazî
 Digo, xwehekê pora serê min û te bi kur bê ay ay ax ax
 De wekî roja bavê Koroxlî lê diqewimî
 Ay li pêşiya siwarê Motka mîna serdarê Cengîz Xan disekine
 Ax de bavo wey bavo wey bavo wey bavo oy oy oy ax ax

Kilama” Bavê Koroxlî” bi gelek guhertoyan ve tê gotin. Kilam ji aliyê çeşnê xwe ve kilameke mîrxasiyê ye. Di varyanta ku dengbêj Şakiro dibêje behsa mîrxasiya Bavê Koroxlî tê kirin û kilama wî bi navê “lo lo Riza” ye. Lê di versiyona ku Meyrem Xanê dibêje behsa kuştina Bavê Koroxlî tê kirin û hizna wî tê kişandin.

Ji bo vê yekê cureya kilamê zêmar e. Afirînerê kilamê kî ye, nayê zanîn. Lê belê dengbêj Peroya Têxût ku dengbêja Rîza Xêlid bû dibe ku ev kilam ji aliyê wê ve jî hatibe nivîsin. Ji ber ku afirînerên gelek zêmaran jin in. Neviyê Koroxlî Evdîlbaqî Güven derbarê çîroka vê kilamê de van agahiyan dest nişan dike:

“Ev kilam li ser Bavê Koroxlî Rîzayê Xêlid e. Du jinên wî hene. Yek ji wan Perîşanê ye û ya din jî Gulê ye. Perîşan diya Koroxlî ye û ji Qereyaziyê ye. Çar kurên Rîza hene. Koroxlî û Sîdîq her du lawên Perîşanê ne. Xalis û Letîf jî yên Gulê ne. Piştî ku Alayên Hemîdiyê tê avakirin Rîza di vê alayê de dibe serbaz. Piştî ku Meşrûtiyeta Duyem tê îlankirin êdî ev alay tê belavkirin. Rîza tê binçavkirin li Mûşê. Gel û piraniya filehan giliyê wî dikin. Wê demê hejmara filehan di dewleta Osmanî de nêzî 6 mîlyon bû. Nûnerê filehan patrîkê Mûşê û diçe kontrola girtîgehê dike. Waliyê Mûşê ji Rîza re agahiyê dişîne û dibêje were pêşwaziya patrîkê bike, dibe ku te efû bike. Rîza jî dibêje, dîne min ji ber dîne wî ranebûye ez jî xwe navêjim bextê wî. Kalikê me Rîza yekî pir dîndar bû. Dema patrîkê Mûşê qet ji cihê xwe ranabe û nigê xwe davêje ser hev. Ew bala patrîkê dikişîne û patrîkê ji yên derdora xwe re dibêje ev kî ye. Jê re dibêjin ew Rîzayê meşhur ev e. Dema hêj Rîza di girtîgehê de ye gîzmeya wî dibin boyax dikin. Kesê ku gîzmeya wî boyax dike fileh e û jahrê dixê sola wî. Helbet ew bi emrê patrîkê Mûşê Rîza yanê Bavê Koroxlî di 57 saliya xwe de di sala 1908an de wêfat dike. Qebra wî jî li Mûşê li hewşa mizgefta Eladîn Paşa ye. Lê îro bi betonê ser wê hatiye girtin (, 2018).

Di vê kilama Bavê Koroxlî de jî em rastî metaforan tên. Dengbêj bi metafora “Mûşa Şewitî” dixwaze nişan bide ku êdî Mûş ji bo xizmenî Rîza Xêlid ku bi jahrê tê kuştin bajarekî wêran e û bajarekî tije hizn e. Me li jor jî ji bo gotina mecazî ya “Çemê Bişêrika Şewitî” heman tişt gotibû ku êdî ev bajar jiyîn li wan ne pêkan e. Çimkî ev bajar êdî bajarên hiznê ne.

Kilamên ku Meyrem Xanê bi deng xistine ji aliyê gotinên folklorîk ve pir dewlemend in. Motîva “Porkurkirin”ê ku me li jor bi berfirehî ravekirina wê kir divê kilamê de jî em dibînin. Êdî dengbêj ji devê Perîşanê ku jina Bavê Koroxlî ye kilama xwe

dibêje. Li vir hêjayî gotinê ye ku di vê kilama Ku Meyrem Xanê dibêje navê hin lehengên kilamê hatine guhertin. Mînak navê hevsera Bavê Koroxlî ya din li gorî rasteqîna çîrokê ne Perîxan e, Gulê ye. Perîşanê êdî davêje ser hevserê xwe Rîza Xêlîd. Ji bo vê yeke çeşnê vê kilamê zêmar e. Porkurkirin di kevnêşopên mîletê kurd de her çiqas ne weke berê ewqas zêde be jî hê jî li dûv miriyan por tê birîn. Ev tegver nîşana êşa dilê xizmên mirî ne.

Di kilamê de hem pesnê mîrxasiya Bavê Koroxlî û hem jî teswîra bejn û bala wî hatiye kirin. Ango di vira de ew kesa ku ev kilam avêtiye ser Bavê Koroxlî gelekî bi hîzn e û dibêje heyf û xebînet e ku yekî mîna Bavê Koroxlî bi awayî hatiye kuştin. Yanê hemû tiştên bavê Koroxlî tîne bîra xwe û êşa xwe teze dike.

Gotina “ay bavo” di zêmaran de gelek derbas dibe. Perîşanê ku hevsera Rîza Xêlîd e bi vê gotina “ay bavo” xembariya xwe û kesera dilê xwe radixîne ber çavan. Di heman demê de tenêtiya xwe jî tîne zimên. Çimkî Bavê Koroxlî ji bo wan hem bav bû hem axa bû û hem jî serdar bû.

ENCAM:

Derbarê hunermenda kurd Meyrem Xanê de her çiqas çavkaniyên berfireh tune bin an jî kêr bin, ji kilamên wê yên li ber destên me em xwe digihînin hin zanyariyan. Ji ber ku ev xebat ji jiyana wê zêdetir derbarê naveroka kilamên wê de ne, ji naveroka kilamên wê jî em xwe digihînin temaya hîznê.

Di vê xebatê de li ser her sê kilamên Meyrem Xanê yên bi navê “Mihemedo Ronî, Çemê Bişêrîka Şewitî û Bavê Koroxlî” hatiye rawestîn. Piştî ku analîza van kilaman hat kirin em gihîştin wê hîznê ku hunermend Meyrem Xan hem bi deng û awaza xwe hem bi giyanê xwe dişewat e. Sedem ev e ku Meyrem Xan di seranserê jiyana xwe de rastî gelek qewimînên kambax hatiye.

Ji bo vê yekê jî kilamên ku ji xwe re hîlbijartîye piraniya wan hîznê dide mirovan. Ji xwe Meyrem Xan hîznê xwe ya bi salan di kilamên xwe de raxistiye ber çavan. Kilamên Bavê Koroxlî û ya Emînê Perîxanê her çiqas di bingeha xwe de kilamên mîrxasî û şer û şûr bin jî varyanta ku Meyrem Xanê ji xwe re hîlbijartîye bêtir weke zêmarekê derdike pêşya me.

Lewre, di kilama Emînê Perîxanê de ji mîrxasiya wî zêdetir evîna keça koçer derdikeve pêş. Di vê kilamê de ku li jor jî hat behskirin keça mihacir avêtiye ser evîna xwe ya platonîk ku haya Emînê Ehmed tu carî jê çênebûye.

Em dikarin kilama “Bavê Koroxlî” jî weke zêmarekê binirxînin. Di kilamê de behsa kuştina Bavê Koroxlî tê kirin. Di heman demê de behsa mîrxasiya wî jî tê kirin. Ji xwe di zêmaran de gava yek wefat dike behsa hemû taybetmendiyan wî, bejn û bala wî tê kirin, anga pesnê wî tê dayîn. Meyrem Xan ji ber ku ew jî bi malbata xwe ve koçber bûne di gelek kilamên wê de motîva “koçberî”yê jî derdikeve pêş.

Di hûnandina çîrokên kilamên Meyrem Xanê de li gorî ku me analîz kir hin gotin ji bo xweş lihevanînekê hatine bikaranîn. Lewre, di kompozisyona kilamê de tu nikarî tu wateyê bide van gotinan. Weke ku ew gotin tenê ji bo xweş lihevanînekê hatine bikaranîn.

Derbarê jiyana Meyrem Xanê de tê dîtin ku gelek pêzanînen li ser jiyana wê hêj mijara nîqaşê ne. Ev jî tê vê wateyê ku pêdivî bi lêkolînen berfireh hene. Lê, çawa be

jî li gorî çavkaniyên ku heta niha hatine kirin em dîsa jî xwe digihînen hin zanyariyên rasteqîn.

Mesela, li ser cihê ji dayikbûna wê hema hema hemû çavkanî gundê Dêrgulê (Şîrnex) nîşan didin. Mihemed Arîf Cizîrî, Nesrîn Şêrwan ku hevalên Meyrem Xanê yên herî nêz in derbarê cihê ji dayikbûna wê gundê Dêrgulê amaje dikin. Lê em dikarin vê jî bêjin ku ji devoka Meyrem Xanê xuyaye ku ew teqez ji herêma Botan e.

Meyrem Xan, her çiqas di temenekî ciwan de jiyana xwe ji dest dabe jî, li dû xwe kaniyeke kilaman hişt. Îro gelek stranbêjên jin di şopa wê de dimeşin, kilamên wê bi deng dixin. Lê, ew keda ku Meyrem Xanê ji bo çand û kelepura gelê xwe daye ku bi sedan kilam berhevkiyê, mixabin wê ewqas girîngî nedîtiye ku heta îro hêj xebateke berfireh li ser wê nehatiye kirin. Evdalê Zeynikê, Şakiro, Ferzê, Reso Eyşe Şan çawa ku em dikarin ji bo wan bêjin otorîteyên mûzîka kurdî ne di heman demê de Meyrem Xan jî

ÇAVKANÎ:

1. Çavkaniyên Nivîskî

Yaş, Z. (2015). *Şakarên Muzîka Kurdî*. Amed: Şaredariya Bajarê Mezin a Amedê.

Xoşnaw, C. M. & Hesên, C. C. (2006). *Meryem Xan*. Hewlêr: Enstîtuyê Kelepûrî Kurdistan.

Nado, K. (2011). Awaza Xerîbî, Tenêti, Huzn û Kederê Meyrem Xan. *Pêngav*, hej. 6, 5-12.

Çiftçi, T. (2014). *Kilam û Jin*, Stenbol: Weşanxaneyê Nûbihar.

Alakom, R. (2009). *Di Folklorê Kurdî de Serdestiyeke Jinan*. Stenbol: Avesta.

Şeriatî, A. (1998). *Her Hicret Bir İnkılaptır*. İstanbul: İhtar Yayıncılık.

Yıldız, A & Taşkın, H. (2018). *Şakiro, Kewê Ribat*. Stenbol: Nûbihar

Dereşî, S. (1998). Stirana Miryemxanê "Were Domam". *Huner*, hej. 1, 62-64

Meretowar, A. (2017). *Huseynê Farê (Jiyan û Kilam)*. İstanbul: Wardoz.

Beğik, M. (2018). *Reso Şahê Dengbêjan*. Stenbol: Nûbihar.

Oremar, K. (2004). 100 Saliya Ji Dayikbûna Meryem Xanê Pîroz be, *Hîwa*, hej. 111, 8-9

Arslan, M. (2004). Hûznün Sesi: Meryem Xan, *Gündem Kadın*.

2. Çavkaniyên Elektronîk

<http://gazetekarinca.com/2017/08/ulkesini-ruhunda-askini-sesinde-tasidi-meryem-xan/>

Ülkesini ruhunda, aşkını sesinde taşıdı: Meryem Xan 18.08.2018

<http://rewanbej.net/meryem-xan-pesenga-karwane-sitranbejiya-jina-kurd-kaksar-oremar.html> Meryem Xan Pêşenga Karwanê Sitranbêjiya Jina Kurd, 18.08.2018

<http://rewanbej.net/serkesa-jinen-stranbeji-li-kurdistan-hunermend-meryem-xan.html>

Serkêşa Jinên Stranbêj li Kurdistanê, 18.08.2018

<https://ekmekvegul.net/sektiklerimiz/gunun-kadini-meryem-xan>, Günün Kadını: Meryem Xan, 19.08.2018

<https://mehmetayaz.blogspot.com/2010/03/meyremxan-kimdir.html>, Müzisyen Meryem Xan Kimdir?, 30.08.2018

<http://www.batmansonsoz.net/haber/11314/emin-perixan-nin-hayati>, Emînê Perîxanê'nin Hayatı 30.11.2018

3. Çavkaniyên Zindî

Salihê Qubînî, (2018). *Hevpeyvîn*. Êlih.

Dûrsin Dêrgul, (2018). *Hevpeyvîn*. Şîrnex.

Evdilbaqî Güven, (2018). *Hevpeyvîn*. Şîrnex

MERYEM XAN VE ÜÇ ESERİNDE HÜZÜN TEMASI (MIHEMEDO RONÎ, ÇEMÊ BÎŞÊRÎKA ŞEWÎTÎ, BAVÊ KOROXLÎ)

ÖZET:

Toplumsal hafızanın aktarıcıları olan dengbêjler, toplumun duygu ve düşüncelerini, yaşanmışlıklarını, sevinç ve üzüntülerini müzikal olarak bir kuşaktan diğer kuşağa aktarmışlar ve bu sebeple yeni kuşak kendi kültür hazinelerinden haberdar olmuş. Bunun için dengbêjler toplum içinde her zaman değer sahibi olmuşlar ve çoğu zaman topluma öncülük etmişler. Meryem Xan da eserleriyle kendi toplumuna öncülük eden dengbêjlerden biridir. Bunun için bu çalışmada özellikle Meryem Xan'ın üç eseri (Mihemedo Ronî, Çemê Bîşêrîka Şewitî, Bavê Koroxlî) üzerinde durulmuştur. Bu vesileyle Meryem Xan eserlerinde hangî konu ve tema üzerinde durulmuş, iyi bir şekilde anlaşılacaktır. Bu çalışmayla Meryem Xan birçok yönüyle tanıtılmış olacak. Bu çalışmada Meryem Xan'ın bu üç eseri hüznün teması çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte çalışmanın konusu, amacı, sorunları, metod ve sınırları açıklanmıştır. Çalışmanın birinci bölümü Dengbêj Meryem Xan'ın hayat hikâyesi üzerinedir. Meryem Xan nasıl bir hayat yaşamış, hayatı boyunca ne gibi olaylarla karşılaştığı, ele alınmıştır. İkinci bölümde, Meryem Xan'ın eserleri hüznün teması çerçevesinde analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Meyrem Xan, müzik, şarkı, hayathikayesi, hüznün, dengbêj*

THE THEME OF SADNESS IN MERYEM XAN AND HER THREE WORKS (MIHEMEDO RONÎ, ÇEMÊ BÎŞÊRÎKA ŞEWÎTÎ, BAVÊ KOROXLÎ)

ABSTRACT:

Dengbêjs, which are the conveyors of social memory, have musically transferred the feelings and thoughts, experiences, joys and sorrows of the society from one generation to the next, and therefore the new generation has become aware of its cultural treasures. For this reason, dengbêjs have always had value in society and often led society. Meryem Xan is one of the dengbêjs who pioneered her community with her works. For this reason, three works by Meryem Xan (Mihemedo Ronî, Çemê Bîşêrîka Şewitî, Bavê Koroxlî) were emphasized in this study. On this occasion, the subject matter and theme of Meryem Xan's works will be well understood. With this work, Meryem Xan will be introduced in many ways. In this study, these three works of Meryem Xan were analyzed within the framework of the theme of sadness. The study consists of input, two sections and the resulting part. The subject, purpose, problems, methods and limits of the study are explained in the introduction. The first part of the study is based on the life story of Dengbêj Meryem Xan. What kind of life Meryem Xan lived, what events she encountered throughout her life, is discussed. In the second chapter, the works of Meryem Xan are analyzed within the framework of the theme of sadness.

Keywords: *Meyrem Xan, Music, Song, Life Story, Sadness, Dengbêj.*